

ULTIMA ESPERANZA BOOKS

PER ERIK TELL

GUYANA

Rapport från ett fallande Eldorado

ISBN: 978-91-88263-99-5

© Per Erik Tell

Ystad 2021

www.pereriktell.com

Foto: Per Erik Tell

Tryckt av Exakta, Malmö

Utgiven av Ultima Esperanza Books, Stockholm 2021

www.ultimaesperanzabooks.se

Av Per Erik Tell tidigare utgivet på Ultima Eperanza Books:

Läsa, resa, dö (*resereportage, 2015*)

Plötsligt small skottet (*kriminalreportage, 2015*)

Till fots genom Europa (*reseskildring, 2016*)

Whisky Blues – hela historien om fat 1692 (*kriminalroman, 2019*) tillsammans med Börje Berglund

Den falske ingenjören (*reseskildring, 2019*)

På andra förlag:

Ljuva September (*kriminalroman, 2003*)

Olof, Tore, Tore (*kriminalroman, 2004*)

Lost Springs (*reseskildring, 2005, nyutgivning 2010*)

Detta fredliga uppdrag – om 522 svenskar i terrorns Kongo (*historisk dokumentär, 2005*)

Efter alla dessa år (*kriminalroman, 2007*)

Tack för i afton – om spelmannen Hakon Swärd (*biografi, 2008*) tillsammans med Bertil Sandström

Whisky Blues (*kriminalroman, 2010*) tillsammans med Börje Berglund

Den falske ingenjören – och andra svenska spår i Argentina (*reseskildring, 2011*)

ABD-bok på skånska (*humor, 2011*) illustrerad av Börje Berglund

Skånes historia – från Ale stenar till Öresundsbron (*populärhistoria, 2012*) illustrerad av Börje Berglund

Brokiga Blad ur Kristianstads historia (*populärhistoria, 2020*) illustrerad av Börje Berglund

Brokiga Blad ur Ystads historia (*populärhistoria, 2020*) illustrerad av Börje Berglund

Mer info:

www.pereriktell.com

INNEHÅLL

1. Franska Guyana: Gå inte över bron	7
2. Surinam: I morgon ska vi äta svart bröd	47
3. Guyana: Det var fan, sa Filén	109

FRANSKA GUYANA

Yta: 83 534 kvkm

Befolkning: 290 691 (2020)

Statsskick: Departement i republiken Frankrike, del av EU

BNP/capita: 17 100 dollar (2019)

Korruptionsindex enligt Transparency International: plats 23 av 179
(siffran gäller hela Frankrike)

Förväntad medellivslängd: 82,4 år (hela Frankrike)

Djävulsön.

Gå inte över bron

Jag har landat i Guyane. Uttalas på franska: gii-ann. Den förste jag träffar heter Guy (gii). Jag undrar om det bara är ett lustigt sammanträffande innan han berättar att han kommer från Martinique.

Guy kör taxin till huvudstaden Cayenne från flygplatsen. Det håller på att skymma. Jag är trött. Efter en lång trist eftermiddag ombord Air Caraïbes från Paris och Orly ser det äntligen ut att bli kväll. I februari är det behagligt och lagom varmt. Tropiknatten närmar sig.

En cyklist har blivit massakrerad i en rondell på väg in mot Cayenne. Blåljus från gendarmer och ambulans vispar runt i skymningen. En kropp på en bår.

Tropiknatt. Gnistrande stjärnklara men sammetsmjuka. Svarta nätter som man bara fantiserar om därhemma. Tropiknatt, ett uttryck som hämtat ur en reseskildring från förra seklets mitt, då långresande fortfarande kunde fascinera i folkhemmet. På Blombergs och Bergmans tid.

Jag vet inte riktigt vad jag ska göra i Cayenne. Mer än acklimatisera mig. Det är Papillons *Räddningens öar* som är mitt huvudmål i Franska Guyana.

Guy är inte heller någon levande turistbroschyr för Cayenne. Han kan inte komma på något som jag absolut bör göra när jag är här.

– Du kan ju gå upp till *Fort Cépérou*. Där har man fin utsikt över stan, klämmer han slutligen fram. Han tycker också att jag ska ta mig till Bar Les Palmistes. Det är där alla träffas. Äta. Ta en öl. Kolla folk. Mer kommer han inte på.

Mannen bakom disken på *Hotel Central* i Cayenne envisas med att vara internationell och prata engelska när jag istället vill smörja upp min franska. Han kopierar mitt pass, letar fram nyckelkortet och ser allvarligt på mig då han räcker över det.

– Har ni varit i Cayenne tidigare?

– Nej.

– Gå inte över bron, säger han.

Någon ytterligare förklaring behövs tydligen inte. Andemeningen är tillräckligt klar. *Det är där man blir rånad eller mer*. Frågar honom

istället om det finns någon kvällsöppen butik där jag skulle kunna handla något ät- och drickbart. Jodå. Det finns en liten kinesbutik på en tvärgata. På rätt sida om bron. De små kinesägda butikerna tar över världen. Om du så är i Buenos Aires, på Malta eller som här i Cayenne så finns det alltid en liten kinesaffär som tillhandahåller det nödvändigaste, pilsner, livsmedel och batterier, i sin kvartersbutik. Konspirationsteoretikerna vet redan vad som händer den dag det skickas ut ett hemligt sms från Beijing genom alla Huaweitelefoner i världen...

Som så många gånger förr undrar jag var jag har hamnat. Någon skulle kanske kalla Cayenne för ett avsides hörn av världen, men det är bara den fyrkantige som ser hörn i världen. Vi andra vet att den är rund och har sitt centrum just där man för tillfället befinner sig.

Det är måhända ett något blekt världens just-nu-centrum.

Det piper till i mobilen. Tele2 hälsar mig välkommen till Västindien. Trots sitt läge längst i norr på den sydamerikanska kontinenten räknar Guyanaländerna sig mer till Karibien än till Sydamerika. Här pratas franska, holländska och engelska. Resten av världsdelen pratar spanska eller portugisiska.

Det karibiska samarbetsorganet Caricom har till och med sitt huvudkontor i Georgetown i Guyana. Även Belize i Centralamerika tillhör Caricom. Franska Guyana är dock inte medlemmar. Det här är istället en del av EU och så långt från Bryssel är det väldigt lätt att uppskatta fri roaming.

Guyanaländerna ligger på den vilda kusten som lockat och avskräckt sjöfarare och upptäckare genom århundraden. Kanske var det svårtillgängligheten som gödde legenderna om det gyllene landet Eldorado. Få vågade sig in i och ännu färre överlevde och kom ut igen ur de djupa skogarna. Än idag är det i princip bara längs kusten som de tre länderna är någorlunda bebodda.

Voltaires ständigt lika optimistiske globetrotter Candide och hans tjänare Cacambo hamnar i Eldorado när de bestämt sig för att ge sig av till Cayenne på sin världsomspännande resa.

**”Markerna prunkade i färger och dignade under skördar;
jorden hade uppodlats i lika omfång för skönheten och**

behovens skull. Överallt var det nyttiga förenat med det angenäma. Vägarna voro betäckta eller rättare sagt smyckade med strålande och dyrbara åkdon; på sätena sutto män och kvinnor av en egendomligt gripande fågring och som dragare tjänstgjorde stora röda baggar, vilka i snabbhet övergingo de äldaste hästar i Andalusien och Marocko.”

Franska Guyana har stora regnskogsområden i söder som är skyddade. *Parc Amazonien de Guyane*. Frankrikes största nationalpark. Det finns inga vägar in i eller i parken. Flyg, båt eller till fots gäller.

Det krävs tillstånd och kanot för att ta sig in i landet

Den allra sydligaste delen av landet är mer eller mindre avsatt åt ursprungsbefolkningen. Det krävs tillstånd och kanot för att ta sig in där. Amerindianerna ska skyddas från de vitas sjukdomar, alkohol och konsumtionsmönster. En vacker tanke.

Nästa dag. *Parc des Palmistes* i Cayennes ödsliga centrum. Den tjocka farbrorn med käpp och i en stramande rock som står gjuten i brons under en rätt hög, stel och ful modernistisk båge är Cayennes store son, Félix Éboué. När jag närmar mig för att ta en bild hoppar två raggiga gathundar som slöt i den store mannens skugga fram. De skäller, morrar och närmar sig hotfullt. Utan att utmana drar jag mig tillbaka till Bar Les Palmistes tvärs över Avenue Général de Gaulle.

Finns det en Avenue Général de Gaulle i någon fransk ort, och det finns i alla, så vet man att det är huvudgatan, det som lite påvert bara kallas Storgatan i Sverige.

Så sitter jag där, precis som Guy föreslog. Har hållt upp en öl. En lokal *Jeune Gueule*. Jag fattar inte riktigt vad det betyder. Det finns en bild på ett jaguarhuvud på etiketten, men jeune betyder ju ung och gueule betyder mun, käft eller flabb. Jag förstår inte vad jaguaren har med det att göra.

Man kan också beställa en Heineken eller en Stella Artois. Ännu efter några dagar i Cayenne hittar jag ingen annan restaurang av Les Palmistes kaliber.

Per Wästberg skriver 1983 om en resa till Franska Guyana, sitter redan då där på Les Palmistes, och skriver så här om Cayenne:

”Det påminde mig om en konvalescent som vilade ut på ett hem i en fjärran skogsbygd, på tryggt avstånd från storpolitik, avgaser och andra stressfaktorer.”

Klassisk fransk kolonialstil. Verandor och fönsterluckor. Tak som sticker långt ut för att skapa skugga. Det skulle kunna vara i Gabon i Afrika. Eller Nya Kaledonien i Söderhavet. Trähus i olika färger. Mögelfläckar som bildas i fuktiga och varma klimat och breder ut sig uppåt väggarna. En del skulle behöva omsorg, skrapas och målas. Andra lyser näst intill nymålade.

Félix Éboué har sin egen gata. En tvärgata till avenyn. Hans födelsehus har blivit museum och sedan 2012 landar flygtrafiken i Cayenne på internationella flygplatsen Aéroport Félix Éboué. Greve Rochambeau som på 1700-talet slogs mot britterna i amerikanska frihetskriget har bytts ut på flygplatsskylten. Eller om det var sonen Rochambeau som hedrades. Han som med fast hand kväste de svarta slavarnas uppror i franska Västindien i början av 1800-talet. Men det känns onödigt utmanande på en plats med en befolkning där två tredjedelar stammar från afrikanska slavar.

Vem var han då, denne lätt korpulente Félix Éboué i vars famn nu Air France och Air Caraïbes dimper ned? Berättar hans historia någonting om Franska Guyana för oss?

Han föddes i Cayenne 1884 och fick en stroke i Kairo 1944.

Félix Éboué var precis vad Frankrike behövde under den första halvan av 1900-talet då hjul började snurra, skorstenar ryka och kapital i Europa på allvar tvingades stå upp och lära sig att klara sig utan slavar och börja betala sin arbetskraft. Greppet om kolonierna blev allt svårare att behålla.

En svart man vars farfar och morfar och mormor och farmor var slavar av afrikansk härkomst. Han var en perfekt *évoulé*, det franska uttrycket för de unga i kolonialländerna, företrädesvis män, som

utbildades i franska värderingar och normer, assimilerades till att bli och kanske också med stolthet acceptera sin roll som levande förebilder för koloniernas många unga färgade. Ett levande rättesnöre som färgad fransman.

Några avtryck i Guyana gjorde han inte. Han fick ett stipendium, for till Bordeaux, läste juridik, sparkade lite fotboll och skickades till Ubangi-Shari i Centralafrika där han stannade som kolonialtjänsteman i tjugo år och lät midjemåttet växa innan han blev Frankrikes förste svarte guvernör på Martinique och Guadeloupe. Under andra världskriget var han åter i Franska Ekvatorialafrika, nu i Tchad, där han samlade stöd för de Gaulles frihetskamp.

Som den frankofil han var betonade han ändå i slutet av sitt liv vikten att värna afrikanska språk, traditioner och kultur om än det skulle ske inom den franska sfären.

När han väl trillat av pinnen i Egypten blev han den förste svarte fransmannen som begravdes i Panthéon i Paris. Jag önskar och hoppas att Félix fick den här upphöjningen efter sin död för sin allmänna duglighet och för att det han gjorde betydde något för Frankrike och inte för att han var ett verktyg i händerna på en politiskt beräknande kolonialmakt.

Frun hette Eugénie Tell och dottern Ginette gifte sig med den förste presidenten av Senegal, poeten Léopold Sédar Senghor. *Minsann!*

Oljebolaget Total får en snyting och pekats ut som Guyanakustens mördare

Efter ölen på Les Palmistes traskar jag backen upp mot Fort Cépérou. Stans attraktion, enligt taxi-Guy.

MDES (*Mouvement de décolonisation et d'émancipation sociale*) arbetar för ökat oberoende från Frankrike. Jag ser slagord målade på en byggnad på en tvärgata. Rörelsen lever. Är vänsterorienterad, tidigare till och med marxiststämplad, och deras flagga syns överallt i Cayenne. Delad snett över i två trekantiga fält. Övre triangeln är grön. Den undre gul. Mitt på sitter den revolutionära röda stjärnan. Flaggan är så vanlig att jag uppfattar den som officiell symbol för departementet Guyane.

I valet 2004 får MDES bara 6,5 procent av rösterna. 2012 får de överraskande 17,3 procent. Samma år döper myndigheterna raskt om den internationella flygplatsen och höjer statusen på Onkel Félix.

Jag ska inte vara orättvis. Även socialisten och senatoren Léopold Héder och aktivisten Victor Schoelcher som agiterade mot slaveriet har platser, gator och minnesmärken efter sig. Det är som oftast de kvinnliga förebilderna som saknas.

Graffitin förmedlar också andra politiska budskap. Det franska oljebolaget Total får en snyting på en mur där de pekats ut som Guyanakustens mördare.

Slagord i Cayenne.

Jag traskar inte upp mot Fort Cépérou för dess historiska betydelse eller för att närmare studera de få lämningarna av fortet som finns kvar, några halvt raserade väggar, en enkel fyr och ett upprustat klocktorn med ett pagodliknande tak. Jag går upp för att få en överblick över staden Cayenne. Det är ingen stor stad.

Vid klocktornet har man Avenue du Général de Gaulle rakt framför sig. Den löper spikrakt österut och svänger först vid botaniska trädgården. Då är man nästan ute ur stan. Söderut ligger den lilla kanalen som skiljer city från stadsdelen som heter *Village Chinois*, kinesbyn, men kallas Chicago. Här är en liten fiskehamn och här finns en grönsaks- och livsmedelsmarknad.

Det är alldeles riktigt, det är över den kanalen broarna finns som min receptionist inte tyckte att jag skulle ge mig ut på.

Bak min rygg, västerut, och norrut skvalpar Atlanten. Det lär finnas någon sorts badbeach öster om Cayenne, men annars är det mest sumpiga stränder där hägrar och vadarfåglar struttar runt och plockar krabbor och andra godsaker ur dyn.

Det lär vara hajrika vatten och Cayenne är inte heller känt som någon badort.

Vi hoppar över alla turer där briter, fransmän, holländare och portugiser har erövrat, belägrat, förlorat och återerövrat Fort Cépérou, men det ovanliga namnet är efter karibhövdingen som sålde marken till fransmännen då de kom som koloniserare 1643. Det var ett par hundra nybyggare, enrollerade av *Compagnie de Rouen*, normander och möjligen alltså ättlingar till de nordiska vikingar som en gång koloniserade Normandie. Charles Poncy de Brétigny hette han som ledde skocken.

Poncy var en ond och brutal despot, ännu en av alla dessa skitstövlar som skulle spela herreman, och efter bara ett år hade kariberna fått nog av typen, tog livet av honom och lyckades under de kommande två decennierna slå ihjäl eller jaga livet ur de flesta fransmän.

Kolonisationen av Guyana gick trögt för fransmännen. Det var nog först då de kom på att de kunde använda området som fångläger som det tog fart. Det var till och med så att de fångar som fick tidsbestämt straff också tvingades bo som "fria" män lika länge i Guyana som själva straffet innan de fick återvända till Europa. *Doublage* var ett lysande infernaliskt sätt att förlänga strafftiden utan att tvingas ge fångarna varken mat, pengar eller logi, under förevändningen att de skulle bidra till att forma ett nytt samhälle. Det var inte ovanligt att frisläppta, *libérés*, valde att sätta kniven i någon som passerade för att kunna återvända innanför grindarna och åtminstone få ett ruttet mål mat om dagen och tak över huvudet.

En del lyckades akklimatisera sig och valde självmant att stanna kvar. Fångkolonin i Franska Guyana existerade i jämnt hundra år. Från 1852 till 1953.

I århundradens alla reseskildringar från Guyana påpekas det heta och osunda klimatet. Årsmedeltemperaturen pendlar några obetydliga grader mellan 29 och 32 grader. Så här i februari tycker jag att det är behagligt. Bara september och oktober räknas som torrperiod. Resten av året är det regn. Man skulle kunna tänka sig att det vore som att andas genom en fuktig varm yllefilt. Så är det inte alls.

För två år sedan var jag i Ghana i Afrika. Det var både varmare och fuktigare. Svettigt och påfrestande. Kanske är det lättare att andas på Guyanakusten på grund av passadvindarna som sveper in. Eller så har jag bara tur de här dagarna.

På väg mot stranden vid *Pointe St Joseph*, för att kika på hägrarna gör jag dagens goda gärning. En äldre gentleman på knä försöker förtvivlat få av det punkterade bakhjulet på en liten fransk bil. Två damer står vid sidan av och ömsom imponeras, ömsom ger goda råd. Så jag spänner musklerna, tar tag i däcket och rycker av det med en knyck, efter att jag först vickat på det så att rosten lossnat. Byter till reserven och drar åt muttrarna.

Under tiden som gamlingen ägnar sig åt domkraften följer jag en av damerna in i huset och tvättar av mig. Det är inte vanlig fransk standard i köket, men det finns i alla fall varmvatten.

Resten av dagen ägnar jag åt hägerspan vid kusten, promenad i botaniska trädgården och så stoppar jag i mig en pannkaka som en mörkhyad madame snitsar till i ett nafs.

Blåhägern dominerar längs den sumpiga stranden. Det finns en och annan helvit häger också. Unga blåhägrar är märkligt nog helvita. Jag kan inte skilja dem från silkeshägrar. En annan fågel jag upptäcker som är vanlig här är roskarlen.

Det är då jag tänker på dem som springer i tunnelbanan

Nästa dag ska jag ta bussen till Kourou. Busstationen ligger farligt nära kanalen vars broar leder till de obesökbara delarna av Cayenne. Min vän i receptionen vet inte när bussarna går. Det finns ingen tidtabell. Morgon? Förmiddag?

Packar, checkar ut och traskar tre kvarter efter frukosten på Hotel Central. Den består av mycket frukt, mango, bananer, ananas, kiwi, franska bröd, croissant, marmelader och riktigt gott kaffe. Yoghurt och flingor väljer jag bort.

Busstationen. Väl där tänker jag på alla de i Europa som springer i rulltrappan till tunnelbanan. Här fungerar det på ett helt annat sätt.

Jag letar efter bussen till Kourou. Det finns inga skyltar. Förutom väntande människor och en och annan ljusblå stadsbuss som rullar in och ut igen, är det ingenting som bekräftar att just detta är busstationen. Jag frågar en chaufför var bussen till Kourou avgår. Han ser sig omkring och pekar på andra sidan kanalen, där det står en liten rad med vita vans. Aha, tänker jag och bryter mot rådet att inte gå över bron. Känner mig lite busig.

Jag frågar mannen vid första bilen. Nej, nej. Härifrån kör de till St Laurent du Maroni. Han pekar på andra sidan igen. Längst bort. Därifrån går bussarna till Kourou.

Slänger upp bagen på axeln och traskar tillbaka. Väglaget är sådant att jag är glad att jag inte tagit rullväska. Fast det skulle ju inte falla mig in. Det är både borgerligt och medelålders. Det står en del personer och väntar. Jag frågar. Alla ser ovetande ut. Rycker på axlarna i en sorts fransk arrogans. Så jag gör som dom. Står kvar där jag är. Väntar. Det är då jag tänker på de som rusar i tunnelbanan.

Det händer ingenting på en kvart. Absolut ingenting alls. Sen kommer det oprovocerat fram en snubbe och frågar om jag ska till Kourou. Så pekar han på en annan kille så jag går dit. Jodå, ett ögonblick bara.

Han kör inte någon fin vit van. Han har en, rätt skruttig faktiskt, grå Toyota. Han är ingen muntergök själv heller.

Jag tränger mig in där bak. En ung dam i 120-kilosklassen sitter parkerad i mitten och en lokal Moder Teresa klänger sig fast vid dörren till vänster. Fram sitter en liten sliten kille. Huvudet syns knappt framför nackstödet, men när han pratar med chauffören blänker hans guldtänder.

Sedan vi lastat in Moder Teresas fjorton platsäckar med sallad och morötter vid marknaden i kinesbyn snirklar vi ut ur stan. I en korsning kör en motorcyklist upp bredvid och knackar på sidorutan.

– Du har inga bromsljus, påpekar han.

– Tack, svarar chauffören till synes lagom förorättad, vevar upp rutan och trampar gasen i botten.

Det är sex och en halv mil till Kourou. Det kostar tio euro. Vägen är utmärkt men det är en förfärlig kö på andra hållet. Man håller på att städa upp efter en olycka. Bilarna kryper mot Cayenne. När de rör sig.

Vägen som förbinder Cayenne med St Laurent du Maroni vid gränsfloden mot Surinam är byggd av fångarna i det enorma fångläger som Franska Guyana en gång utgjorde. Det sägs att 24 000 fångar miste livet bara under de första 24 kilometerns vägbygge. Den skulle heta *Route Un*, men kom att kallas *Route Zéro*. Ingen som skickades dit för att jobba kom tillbaka.

Karibisk soça fyller taxin där vi far fram genom femtio nyanser av grönt. Damen i mitten pladdrar oupphörligt och stoppar i sig något som ser ut att ha kommit från korvbrödbagaren, dricker juice och lägger på sig något kilo till. Chauffören svarar enstavigt. Moder Teresa sluter ögonen och mumlar en bön, chauffören går ut för omkörning och jag vevar ned rutan.

Efter en dryg timme ser jag en stor parabol och några antennmaster. De tillhör rymdbasen i Kourou, en av Franska Guyanas stora attraktioner.

Hotel Ballahou öppnar inte förrän klockan tio. Jag är där en halvtimme för tidigt. Grinden är låst. Taggtråd. Jag går en runda i villakvarteren kring hotellet. Medelklass. Rue Dreyfus heter en tvärgata. Det blir jag glad över. Upptäcker en kolibri som ägnar all uppmärksamhet åt en blommande röd växt i grannens trädgård. Tusentals vingslag i sekunden. Det blir jag också glad över.

Då fanns det gäng specialiserade på att stjäla småbarn

John Gimlette skriver i sin bok *The wild coast* hur han är på väg in mot sitt hotell i Kourou då det passerar en polisbil med blåljuset påslaget utanför en butik. Taxichauffören kommenterar det med att det varit ännu ett rån. Gimlette frågar om det händer ofta.

– Två gånger om dagen, suckar chauffören, och när författaren förfasar sig ler han bara i backspegeln och säger att det var värre förr. Då fanns det ett gäng som specialiserat sig på att stjäla småbarn.

Jag är i Kourou för att jag ska åka ut till öarna. De som kallas Räddningens öar, *Les Îles du Salut*. Inte därför att, som man skulle kunna tro, några skeppsbrutna utanför kusten räddat sig iland där, inte heller av religiösa skäl, le salut kan betyda även frälsningen, utan därför att man sökte sig hit och överlevde när en smittsam sjukdom drabbade fastlandet. Öar blir räddningen om de inte blir dödsfällan, i en pandemi.

Jag har biljett till *Île Royale* i morgon med en katamaran från Kourou.

Alla i min generation minns boken *Papillon* av Henri Charrière. Vi glömmer heller aldrig filmatiseringen med Steve McQueen och Dustin Hoffman i huvudrollerna. Jag såg också den själlösa remaken i regi av dansken Michael Noer som kom för några år sedan och effektivt tog död på Charrières historia. Den blev bara ännu ett tillskott ur den amerikanska kalkonfilmsfarmen. Slaktat och klart.

I korthet: Henri Charrière, smågangstern som kallas Papillon på grund av en tatuering i form av en fjäril på bröstet, döms 1931 till livstids straffarbete för mord i Paris. Ett mord han säger sig inte ha begått. Franska Guyana utnyttjas, liksom Nya Kaledonien, av franska staten som straffkoloni. I praktiken är det ett enda stort fångelseläger. Papillon skickas till Sydamerika.

Först hamnar han i St Laurent du Maroní, ett stort läger vid Maronifloden och idag kolonins näst största stad, som gränsar mot Suriname. Därefter flyttas han till de fruktade öarna, *Île Royale*, *Île St Joseph* och *Île du Diable*. Från det han sätter foten på öarna är hans enda tankar hur han ska kunna fly.

Charrières bok har kritiserats för att inte vara autentisk, för att vara överdriven i beskrivningarna av våldsamheter fångarna emellan, de korrupta vakterna och för att han skriver om saker eller personer han mött som inte har kunnat verifieras. Gett liv åt andras berättelser. Det finns till och med de som har hävdats att han aldrig var där, men de har troligen haft politiska motiv till sina anklagelseakter. Oavsett

att lägren redan var stängda när boken publicerades var den ett slag i mellangärdet på den franska kriminalvårdspolitikerna.

Resan till Franska Guyana är för Papillon ingen resa utan en transport. Som ett kolli bland många andra fraktas han över Atlanten från hamnen St Martin på Île de Ré vid den franska västkusten till uppsamlingslägret i St Laurent du Maroni.

Fångtransportfartyget heter *La Martinière* och är en ökad skorv på omkring 5 000 ton. Fransmännen fick fartyget efter det första världskrigets slut. Det tillhörde då *Österreichische Lloyd* i Trieste, och hette *Douala* innan det döptes om.

Luc Dornain, journalist på den franska tidskriften *Déetective*, tar sig ombord som kökshandräckning på en resa till fångkolonin för att kunna berätta hur det verkligen är ombord. Kolonialkontoret har nekat tidningen att få skicka med en journalist. Luc Dornain väljer istället att wallraffa. Detta är något år innan Papillon skickas iväg på samma resa.

Hans reportage i text och bild om fångarnas liv ombord får stor uppmärksamhet i Frankrike när det publiceras i april 1931 och det sägs att debatten som följer såväl förbättrar villkoren ombord som blir början på slutet för fångkolonierna, som dock dröjer ytterligare ett tjugotal år. Detta fasans skepp huggs upp strax före jul 1955.

Överfärden med *La Martinière* får stort utrymme i båda Papillon-filmerna medan *Charrière* själv avverkar den mycket kortfattat på bara någon sida i sin bok.

”Resan varar arton dagar. Ett enda olycksfall. En natt väcks alla av ett ohyggligt vrål. En karl hittas död med en stor kniv mellan skuldrorna. Kniven har perforerat hängmattan underifrån innan den trängt in i honom.”

I *Norrskensflamman* förekommer en artikel om den franska fångkolonin strax före jul 1909. Kanske i kölvattnet på Dreyfusaffären en handfull år tidigare. Även här finns en skildring av fångtransporten över Atlanten.

”Fartygsresan är angenäm och vederkvickande. Men förbrytaren, som dit deporteras, uppfattar intet av havsresans nöje

och landskapets skönhet. Straffångarna äro som vilda djur, inneslängda i järnceller på fartyget. De bevakas strängt och få varje dag endast en halvtimmes tid njuta litet frisk luft, vilket är tillräckligt nog för att komma dem att känna det rysliga i deras öde. De äro fullt medvetna om att i deras celler äro anbragta rör, som med strömmar av rök skulle kväva dem vid första försök till myteri.”

I samma artikel berättas om tukthuset i Kuru, vilket jag inte kan få till något annat än Kourou där jag just checkat in på Hotel Ballahou. Kuru beskrivs ligga på en av de osundaste platserna på hela Guyanakusten. Klimatet är rysligt och trakten näst intill obeboelig.

”Arbetaren är städse omgiven av en svärm moskiter, vilka med sina smärtsamma styng samtidigt äro farliga spridare av sumpfebern och gula febern. Talrika äro de giftiga ormarna, de blodsugande vampyrerna, jättelopporna och röda myrorna.

Även huvudsjukdomarne i detta klimat, blodbrist och dysenteri, äro vanliga bland dessa tvångsarbetare, som här under ständigt glödande sol och bar himmel måste förrätta sitt långa dagsvärke. Dödligheten är enorm.”

Sprutan mot gula febern tog jag för tio år sedan. Den får man numera bara en gång i livet, men det gula vaccinationsintyget är ännu viktigt att ha med sig till Guyana. Dessutom har jag kvitterat ut malariatabletter som jag knaprar i mig varje morgon. Det går bra. Jag ser varken syner, kräks eller har värre psykiska problem än vanligt.

Här finns allt att få; denguefeber, zikavirus och chikungunya

Jag har varit några dagar i Franska Guyana, trivs gott i värmen och har ännu inte fått ett enda myggbett. Här finns annars allt att få; denguefeber, zikavirus och chikungunya.

Kourou har inte längre något tukthus men halva stan är inhägnad och välbevakad. På andra sidan stängslet, en enklav utbredd över en dryg kvadratkilometer, ligger *Quartier Commandant Forget*. Främlingslegionens tredje infanteriregemente. På sitt sätt kanske en sorts

tukthus. Centrum för djungelträningen, men också ett regemente som jobbar som väktare för rymdcentrumet och har ett uppdrag att hålla efter illegal guldbrytning i trakten. Jag ser en och annan kamouflagemönstrad uniform stryka förbi därinne men också lekande barn och några småpratande kvinnor som kanske är officersfruar. Främlingslegionen är inte längre som i den bortglömde äventyrsförfattaren Axel Kerfves värld. Har kanske aldrig ens varit.

Jag går utmed havet. Vid horisonten ser jag de tre öarna. De ligger så tätt att de ser ut som en enda landmassa med tre kullar. Det duggregnar.

Det är ungefär fem kilometer från mitt hotell till bryggan varifrån katamaranen utgår till Île Royale. Det tar en knapp timme att gå dit. Några hundra meter från den enkla terminalen ligger *Boulangerie Robert*. Jag går dit och tar reda på hur dags de öppnar på morgonen.

På grund av tidvattnet är det en lång brygga ut i floden *Le Kourou* där båtarna är förtöjda. En flock korggamar sitter i dyn nedanför bryggan. De är säkert tio-tolv stycken. En sitter på en stolpe lite längre ut på bryggan. De bryr sig inte om mig. Korggamen är knappt meter lång, har grått huvud och svart kropp. Det är stora

Korggamar.

fåglar. Den kallas också askråka. Det är ingen vacker fågel. Som om den inte får lov att vara det, dödens renhållningsarbetare som den är.

Klarröda krabbor med gyllene klor och lite dynga på ryggskölden kilar upp och ned i håll i dyn. Jag vet inte om gamarna äter levande krabbor och/eller småfisk som inte hunnit undan tidvattnet.

Den grå dyn vid kusten kring Kourou är förrädisk. Det förstod Papillon då han strandar en bit härifrån efter sin sista och lyckade rymning från Djävulsön. Han ligger kvar på flotten av hopbundna säckar med kokosnötter i väntan på att tidvattnet ska lyfta honom och föra honom närmare land.

Det gör inte hans rymmarkompis Sylvain. Till Papillons förtvivlan reser Sylvain sig, lämnar flotten och börjar traska in mot land då han har drygt trehundra meter kvar. Varje steg suger och drar honom allt djupare ned i kvicksanden. Papillon är inte långt efter men dyningarna som rullar in dränker allt ljud och kamraten hör inte varningsropen.

Detta är en av de starkaste scenerna i Charrières bok. Han skriver:

”Jag sätter mig upp för att se bättre. Sylvain har dy ända upp till armhålorna. Jag är mindre än fyrtio meter från honom. Han ser intensivt på mig. Jag ser på honom att han vet att han kommer att dö, nersjunken i dyn, som en stackars fan, bara trehundra meter från målet.”

En våg senare och Sylvain är borta. Försvunnen i det bottenlösa. Papillon hatar att hans egen reaktion främst handlar om att han nu lämnas ensam. Han räddar sig upp på land och först då kan han gråta över Sylvains öde. Själv är han på väg att bli en fri man efter knappt tio år i fångkolonin.

Jag ryser vid läsminnet och sliter blicken från Kourous grå lera. Från korp-gamar och krabbor i dyngan till de små genomskinliga fiskar som hoppar fram över ytan en bit ut. Dem man nästan bara ser de stora ögonen på.

Det är inte mycket till folkliv i Kourou fast jag går huvudgatan fram. Ingen visar något intresse för mig eller försöker ta kon-

takt. Trots det känns blickarna i ryggen och jag är nästan säker på att alla noterar mig. Kanske med den dolda nyfikenhet man ofta möter en främling. Distanserad. Det är inte en vanlig turist som svänger av i sin hyrbil, stannar till och åker vidare och som är lätt att förhålla sig till. Det känns som om jag gör intrång där jag kommer gående.

Misstroende som bygger på seklers historiska och ekonomiska våldtäkt

Jag försöker hälsa vänligt på någon vars blick jag ändå fångar för ett ögonblick, nicka lite då jag går förbi. Det blir inte mycket till svar. Jag tolkar det som den vanliga misstänksamhet som råder mellan fattiga och rika, mellan färgade och vita. En förtroendeklyfta och ett misstroende som bygger på seklers och generationers historiska och ekonomiska våldtäkt.

Det bor nästan 300 000 människor i Franska Guyana. Två tredjedelar är av afrikansk härkomst, många är slavättlingar. De flesta är dem vilkas förfäder blev fria i samband med slaveriets avskaffande, andra är ättlingar till marooner, förrymda slavar som flydde till skogs och bosatte sig där. En annan stor grupp är kreolerna som kommer från andra franska besittningar i Västindien. *Les métros* kallas fransmännen, oftast väl betalda tjänstemän i administrationen. Det finns kineser, en mindre del ursprungsfolk, amerindianer, och så finns det en udda grupp av hmongfolket från Laos som flydde undan kriget i Indokina och idag befolkar några egna unika samhällen i Franska Guyana.

Efter andra världskriget försökte Frankrike intressera judarna för att flytta till Guyana. De valde Israel.

Längs Kourous Avenue Général du Gaille kan varken den slitna och solblekta t-shirten med texten West Ham United från Londons East End, kepsen från Santa Barbara eller jeansen från Langes i Virestad dölja det faktum att jag tillhör de privilegierade. Det kanske istället är just de attributen som signalerar den sorts frihet som bara pengar

1**2****3****4**

5

1. Monumentet över Félix Éboué i Parc des Palmistes.
2. Bar des Palmistes. Cayennes centrum.
3. Punkterade damer i Cayenne fick oväntad hjälp.
4. Marknaden i *Village Chinois*, på andra sidan bron.
5. Ruinerna efter fångkolonin står kvar på öarna. I bakgrunden Djävulsön.
6. *Asile d'aliénés* – ruinen av fångkolonins mentalsjukhus.
- 7 En nästan metern lång leguan är en del av det rika djurlivet på öarna.

6

7

kan ge, även om man själv vill tro att det är tvärtom. Jag har råd att inte bry mig om hur jag ser ut.

På Hotel Ballahou låter jag damerna i receptionen beställa en taxi till morgonen så att jag slipper gå hela långa vägen till båten.

Det är inte kallt, långt ifrån, men det är mulet och regnet hänger i luften. Jag packar ned myggmedel, men struntar i solskyddet. Regnkläder äger jag inga.

Dagen efter. Tidig avfärd. Hotellet erbjuder ingen frukost, men Boulangerie Robert är öppet. Taxichauffören heter Alexandre. Han är från Kourou, men Boulangerie Robert känner han inte till, förrän han ser det. Han är inte mycket för att konversera. Det är först när vi kör förbi stadion *de Bois Chaudat* och jag frågar om det finns något fotbollslag som han tinar upp. Å andra sidan har jag svårt att förstå hans brytning. Vi kommer överens om att han ska hämta mig vid halvfemtiden på eftermiddagen då båten återvänder från öarna.

Det serveras en sorts croque-monsieur, en croissant och underbart gott kaffe hos de gulliga tanterna på bageriet. De är säkert immigranter, tänker jag lagom fördomsfullt.

Katamaranen slussar turisterna till Île Royale, den största av öarna. Den är på 28 hektar, dubbelt så stor som Djävulsön. Mellanön Île St Joseph är 20 hektar. Några sitter längst fram på båtens fördäck, men har tagit på sig en extra tröja. Himlen är grå. Avvaktande regnmoln lite runt oss.

Att vi ser öarna från fastlandet innebär också tvärtom. Fastlandet syns från öarna. Fastlandet som symboliserade friheten för dem som inte kunde lämna fångkolonin. Bara det är ju i sig djävulskt.

Det är svårt att förstå de vidriga våldsamheter som sägs ha ägt rum i Franska Guyana under åren som landet fungerade som ett enda stort fångläger. Bland fångar. Mellan fångar och deras vakter eller andra. Gunnar Wall har skrivit en bok om världens främsta rymningar och naturligtvis finns Djävulsön representerad. Inte för att den skulle vara omöjlig att rymma ifrån. Det var den inte och inte bara Papillon lyckades ta sig därifrån.

Den grymma historien om Bixier des Ages

Wall berättar den grymma historien om båtägaren Bixier des Ages som åtog sig att frakta rymmare till friheten på den syd-amerikanska kusten. Han drog sedan iväg med båten rakt in i kvicksanden, tvingade fångarna att stiga av för att knuffa ut båten. Då de väl sjunkit till midjan och inte kunde komma undan sköt han dem och sprättade upp de döda kropparna för att komma åt plåttuberna som många fångar hade tryckt upp i rumpan. Där hade de sina pengar.

Det var kanske hos honom som Charrière inspirerades till berättelsen om Sylvain.

Bixier des Ages grips slutligen och blir själv fånge. Historien är så obegripligt grym att den mycket väl kan vara sann. Så hittar jag boken som heter just *True stories of Escape* av Paul Doswell och där finns en berättelse om en flykt från ön där just denne Bixier des Ages förekommer, ungefär som i Gunnar Walls historia. Trots bokens titel påpekas i kapitlets inledning att den namnlöse huvudpersonen som berättar är påhittad även om det som beskrivs avspeglar faktiska förhållanden och verkliga händelser.

Jag är fortsatt skeptisk tills jag hittar denne vettlöse mördare Bixier des Ages nämnd också hos journalisten Albert Londres som 1923 besöker Franska Guyana och i en rasande reportageserie i *Le Petit Parisien* avslöjar det franska fängvårdssamhället och ställer krav på förändringar.

Albert Londres är en resande och undersökande reporter som siktar in sig på koloniala skandaler och tvångsarbete runt om i världen. Kanske för att hans språk är franska är han tämligen okänd utanför den frankofona världen, men det är inte långsökt att se Londres som en förebild för Tintin då det sägs att han var väl känd för Hergé. Det borde alltså finnas ett *Tintin i Cayenne*-album någonstans. Hitta det!

Om en halvtimme kommer det att slå om och solen kommer att bränna obarmhärtigt och jag kommer att ångra djupt att jag inte

tog med solskyddet. Det är jag fortfarande okunnig om när båten rundar udden utanför Kourou och sätter fart ut i havet.

Île Royale var mottagningsön för fångarna när de anlände till öarna. Medan livet på Île Royale var någorlunda hyggligt, så var Île St Joseph som ligger strax öster om, det kan inte röra sig om mer än max tvåhundra meter, mest känt för sina isoleringsceller. Île de Diable, den minsta av de tre öarna, längst ut och även den bara ett stenkast från huvudön, var i första hand ägnad åt politiska fångar. Hit ut gick tills för några år sedan en linbana. I dag är ön stängd för besökare. Det var här kapten Dreyfus satt på sin stenbänk, glodde ut över havet och undrade vad fan det var som hände.

Dreyfus var ensam fånge under sina år på Djävulsön. Han byggde en egen liten stuga. Även om ingen längre får besöka ön hålls stugan som inte syns från de andra öarna i skick.

Dreyfusskandalen i korthet: artillerikaptenen Alfred Dreyfus grips i Paris i oktober 1894 misstänkt för spioneri. Han påstås ha lämnat ut hemliga militära papper till Tyskland och Italien. Han döms till livstids straffarbete och skickas till Franska Guyana. Han förnekar allt.

Han hade inte ens några extravaganta älskarinnor

I Nyaste Kristianstadsbladet, liksom i säkert många andra svenska tidningar, står de första raderna om Dreyfusskandalen i svensk press den 1 november 1894.

”Enligt Agence Havas har häktandet af en fransk officer, misstänkt för att ha sålt dokument till utlandet, skett först efter moget öfvervägande. Dokumentet äro af mindre vikt, men äga dock förtroelig karaktär. Undersökningen bedrifves, såsom alltid i dylika fall, i all tysthet. Resultatet kan inom kort väntas. Enligt Le Soir är den häktade officeren kaptenen vid artilleriet Dreyfus.”

Några dagar senare kommer mer uppgifter om spionen Alfred

Alfred Dreyfus.

Dreyfus. Han är jude. Hans far var rik och ägde ett väveri. Hans hustru är juvelerardotter och rik även hon. Hans hästar och ekipage är bekanta inslag i Boulognerskogen i Paris. Ingen hittar motivet till hans dåd. Han har inga spelskulder eller ens några extravaganta älskarinnor.

En medarbetare i franska tidningen *Journal* traskar hem till hustrun och svärmodern och de bidrar oskuldsfullt med att Alfred varit mycket äregirig och velat avslöja utländska spioner på eget bevåg genom att lämna över mindre viktiga papper. Ett i sanning mycket märkligt påstående, som säkert inte förbättrade stackars Alfreds situation, om det nu är korrekt citerat.

Hur som helst. Det slutar med att Alfred Dreyfus hamnar på Djävulsön. Redan året därpå presenteras emellertid ett papper som visar att det är majoren Ferdinand Walsin-Esterházy som är den verkliga banditen. Esterházy åtalas, men frikänns av ett brev från den italienske militärattachén i Paris som istället ånyo bevisar Dreyfus skuld. Nya vändor.

Frikänd sjappar Esterházy till England där han erkänner att han är spionen och Dreyfus fall tas upp igen. Den italienske militärattachén säger sig inte känna till brevet han ska ha skrivit. Även det, visar det sig, har Esterházy egenhändigt och kreativt producerat.

Franska myndigheter vet varken ut eller in när författaren Èmile Zola blandar sig i leken och skriver ett legendariskt inlägg i tidningen *L'Aurore* som rubriceras *J'accuse* till stöd för Dreyfus. Han är förbannad över det uppenbara justitiemord som begåtts. Zolas flammande anklagelse är kanske ett av presshistoriens mest kända inlägg.

Avslutningsvis hämtas Dreyfus hem, oskyldigförklarad, befordras till major och senare överstelöjtnant under första världskriget. Vad han sysslade med under sina år på Djävulsön är mera dunkelt.

Upprinnelsen till Dreyfusaffären tros ha antisemitiska rötter och som en direkt följd av detta uppstod ett ökat intresse bland judarna att flytta till det heliga landet för att etablera en egen judisk stat, Israel. Dreyfus tid i Guyana gjorde nog inte heller området mer attraktivt för judarna.

Jag stiger iland på Île Royale efter en lugn överresa. Det sägs att havet kan vara nog så upprört kring öarna, men den här dagen är det lugna gatan. Vi är ett drygt dussin passagerare som snabbt sprids över ön. Molnen drar sig undan. Det blir sol och snabbt varmare.

Jag har en dag på ön framför mig. Båten lägger till vid en stenpir. En stor gräsplan breder ut sig. En rad av palmer paraderar längs det som en gång var en myllrande kaj. I dag en idyll.

Den första byggnaden i hamnen är det gamla bageriet. Nästa är ett sorts hamnmagasin. Det ser ut som om det fortfarande kommer till användning. Ett stort hänglås på porten. Alldeles vid strandkanten står ett övergivet litet hus. En gång har det varit en vacker byggnad. Nu har växtligheten tagit över och stora palmer sträcker sig ut under och över verandan. Plåttaket som ska skugga fönster och entré är intakt. Det gröna slingrar sig runt. På turistkartan kallas detta polisstationen.

Öarna ägs och administreras av rymdcentrat i Kourou. Det är deras personal som tömmer papperskorgarna, krattar löven och ser till att turister, apor och agutier trivs. Orsaken till detta ovanliga huvudmannaskap är att öarna ligger rakt under den bana som raketerna tar då de skjuts upp från fastlandet. Man siktar snett ut över havet för att orsaka minsta möjliga skada då de olika raketstegen lossnar och faller ned. Dessutom i riktning österut på grund av jordens rotation. Närheten till ekvatorn är ett plus för rymdbasen.

Avståndet ut ur atmosfären blir kortare. Det är mycket att tänka på när man skjuter upp satelliter.

Île Royale består i princip av två kullar. Jag väljer att gå stigen rakt fram mellan kullarna för att komma till nordsidan. Jag vill se Djävulsön. Det är det första jag gör. Gattet mellan öarna är inte stort. Det sitter en skylt som förbjuder folk att ge sig ut i havet och försöka ta sig till Djävulsön. Avståndet är kort men strömmarna är starka och hajarna sägs vara många.

Det sitter ett minnesmärke, en marmorplatta, över herr Zhang Tong som försvann den 18 mars 1997. Han var här av någon anledning som deltagare i ett fransk-kinesiskt rymdsamarbete. Försvunnen under uppdrag. Inga mer uppgifter. Föll han i havet och togs om hand av hajarna? Klipporna är slippriga av havsvattnet som sköljer över dem och flera anslag varnar för att gå för nära.

Alldeles bredvid ligger ruinerna efter ett hus. Det är det gamla slakteriet. En bit bort ligger svinstiorna.

Man känner de fräna dofterna, odörerna, av de lindrigt rena kropparna

Jag sätter mig på en flat sten och betraktar ön. Gröna träd, palmer och en liten hydda, en stuga i sten med blankt plåttak. Mycket mer är det inte att se. Den är väldigt liten, ön. Men det är ju inte det jag har framför mig som jag ser. Jag ser istället en barbröstad, svettig och skitig Steve McQueen stå på stranden därute, knipa ihop ögonen och kisa mot friheten och alldeles bakom hans rygg en stammande Dustin Hoffman, han som kallas Dega. Håret hänger i tovor och det ena glaset i glasögonen är sprucket. Skäggstubben glittrar i solen. Man känner de fräna dofterna, odörerna, från de lindrigt rena kropparna och de trasiga, randiga paltor som med svårighet hänger sig kvar på höftbenen.

Förtrollningen bryts av prassel i buskarna och en röd rumpa försvinner i slyet. En aguti.

Jag vänder om och går tillbaka upp mot det som var de gamla barackerna för fångvaktarna och som idag är vandrarhem och kafeteria men jag hinner inte långt förrän jag stannar igen och ser ned